

М. Т. ЯЦЕНКО

В. ГНАТЮК ПРО СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНУ ФУНКЦІЮ НАРОДНОЇ ПОЕЗІЇ

Ім'я одного з найвидатніших дослідників народної творчості Володимира Михайловича Гнатюка тісно зв'язане і стоїть поряд з іменами Івана Франка, Михайла Коцюбинського, Лесі Українки, Миколи Лисенка, Василя Стефаника, Михайла Павлика та інших прогресивних діячів української культури кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Невтомний збирач і публікатор народної творчості, що намагається охопити увесь український етнографічний простір, вдумливий і глибокий теоретик в галузі фольклористики та етнографії, організатор наукової фольклористичної роботи, передовий громадський діяч і талановитий публіцист, відомий славіст, дослідник української літератури, мовознавець і перекладач — таким постає перед нами В. Гнатюк. Академік Академії наук УРСР, член-кореспондент Петербурзької Академії наук, член слов'янських та інших європейських наукових товариств, він здобув собі славу визначного вченого не тільки у слов'янському світі, а й за його межами.

В. Гнатюк належить не просто своїй епосі, а саме революційному таборі демократичної української культури, яка в кінці ХІХ на початку ХХ ст. під впливом ідей марксизму-ленінізму піднімається на вищий рівень. Його суспільно-політичні і наукові погляди сформувалися під значним впливом революційних поглядів І. Франка та М. Коцюбинського і міцно зв'язані з ідеологією революційної демократії.

Дослідження В. Гнатюка, виростаючи на традиціях революційної демократії, є далішим кроком у вченні про народну творчість. Погляди на народ як на головну рушійну силу історичного розвитку зумовили матеріалістичне розуміння В. Гнатюком природи фольклору як художнього відображення дійсності з класових позицій трудящих. Разом з І. Франком В. Гнатюк заклав в українській фольклористиці міцний науковий фундамент вчення про народну творчість, багато положень якого успадковані радянською наукою і увійшли в її золотий фонд. Розглядаючи фольклор як відображення історії народу, його класової боротьби, В. Гнатюк виступав проти дворянсько-буржуазної ідеології в українській культурі, зокрема проти буржуазного націоналізму усіх мастей і відтінків, проти реакційно-романтичних, ідеалістичних поглядів на народ і його поезію, сприяв розвитку і утвердженню революційно-демократичних поглядів у фольклористиці.

В умовах, коли буржуазні вчені як вірні слуги капіталізму повели наступ проти зростаючих елементів демократичної та соціалістичної культури, що в науці про народну творчість найяскравіше проявилось у запереченні творчої ролі народних мас, в «теорії» про згасання, вмирання фольклору, у відкиданні революційної поезії робітничого класу як виразника найбільш передової ідеології часу, В. Гнатюк дає відсіч цим реакційним поглядам. Його виступи проти буржуазних теорій у фольклористиці, пильна увага насамперед до народної творчості великого соціального змісту і

політичного звучання, рішуче заперечення тверджень про загибель народної творчості, збирання і вивчення фольклорних новотворів, захист поезії робітничого класу — зміцнювали фронт не тільки української і всеросійської, а й всеслов'янської прогресивної фольклористики в її успішній боротьбі проти реакційної науки.

Любов до народної поезії В. Гнатюк виніс з батьківського дому. Його дід і баба знали велику кількість народних пісень і оповідань. «Від них обох, — згадував Володимир Михайлович, — переймали все те домашнє, особливо мій батько й мати. Крім того, двері нашої хати майже не замикалися перед різними людьми, що пересиджували в нас, немов у сільськїм касині цілими годинами, особливо ж у неділі та свята або в довгі зимові вечори та забавлялися або різними оповіданнями, яким я залюбки прислухався та переймав їх, або відчитуванням всяких новинок із газетки, яка все в нас була, та книжок»¹. Уже в 12 літ майбутній фольклорист знав близько 100 довгих казок, не рахуючи анекдотів, переказів та пісень, а через п'ять років мав власну рукописну збірку, що складалася із 500 пісень.

У 1894 р. В. Гнатюка — студента першого курсу Львівського університету — доля щасливо звела з великим українським революційним поетом і першорядним вченим Іваном Франком. Відтоді із збирача-аматора В. Гнатюк під благодотворним впливом І. Франка виростає у відомого фольклориста і прогресивного громадського та культурного діяча. Велику роль у формуванні фольклористичних і політичних поглядів молодого Гнатюка відіграв Франків журнал «Житє і слово», який був найпрогресивнішим політичним літературним і фольклористичним органом в Галичині в 90-х роках ХІХ ст., а також співробітництво його з Франком у філологічній секції Наукового товариства ім. Шевченка.

Перебуваючи в центрі громадського життя, користуючись постійною увагою і допомогою І. Франка, В. Гнатюк розширює свої наукові горизонти, зав'язує знайомства з рядом прогресивних вчених усього слов'янського світу. І коли в 1894 р. у Львові засновується товариство польських і українських дослідників народного життя і творчості «Towarzystwo ludozawcze», він активно включається в його роботу. Товариство сприяло консолідації прогресивних українсько-польських наукових сил і «своєю суттю і працею, — як зазначає О. І. Дей, — заперечувало всілякі реакційні об'єднання буржуазно-націоналістичної української та польської інтелігенції на зразок створеної тоді «нової ери»².

1895—1903 р. були найбільш плідними для В. Гнатюка як збирача і видавця народної творчості. У цей час він здійснює шість наукових подорожей на Закарпатську Україну, Східну Словаччину та Південну Угорщину — найменш відомий для науки край з українським населенням. В результаті він зібрав багатий фольклорний та етнографічний матеріал. З нього тільки надрукована частина складає шість томів, що містили близько 1000 творів. З'явилося багато публіцистичних та спеціальних наукових статей В. Гнатюка про тяжке життя українських трудящих під гнітом поміщиків, буржуазії та церкви. В. Гнатюк не тільки відкрив Закарпатську Україну для української фольклористики, а й залишив нам історично правильний і глибокий аналіз економічного і суспільно-політичного життя трудящих цього краю.

Паралельно з подорожами на Закарпатську Україну В. Гнатюк у цей період веде збирацьку роботу в Галичині та розгортає як секретар, а згодом і голова етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка організаційно-збирацьку роботу на всій етнографічній території України.

¹ «Етнографічний збірник», т. XXXVII, стор. V.

² Зб. «Іван Франко. Вибрані статті про народну творчість», Вид-во АН УРСР, К., 1955, стор. 12.

Разом з І. Франком він складає ряд програм для запису народної творчості, звертаючи увагу на найменш досліджені жанри та залучаючи до збирацької роботи якнайширше коло кореспондентів з усієї України.

Особливу вагу має постійна увага вченого до живого фольклорного процесу, зокрема до новотворів, що з'явилися як результат відображення народом нових, капіталістичних умов життя.

Живий зв'язок з трудящими, збирання зернина по зернині їх творчості дали В. Гнатюкові той монблан фактів, на яких сформувалися його революційно-демократичні погляди на народну творчість.

У кінці XIX на початку XX ст. в буржуазній фольклористиці як на Заході, так і в Росії настає криза, що знаменувала собою посилення ідеалістичних тенденцій і була, в кінцевому підсумку, зв'язана з перетворенням буржуазії в найбільш реакційний клас суспільства, з активізацією виступу її проти народу і його творчості, за утвердження в боротьбі проти марксизму капіталістичного ладу та його антинародної ідеології. Загострення суперечностей капіталізму, посилення експлуатації трудящих активізують протест народних мас. Широкі верстви народу з 80—90-х років дедалі активніше приходять в рух, виразніше окреслюють не тільки свої економічні вимоги, а й політичні ідеали. Подуви наростаючої революційної бурі, що зароджувалася в Росії, все відчутнішими стають і в Західній Україні. Велика історична місія трудового народу стає дедалі зрозуміліша передовим українським діячам Галичини. Проте в силу нерозвиненості капіталістичних відносин та малочисленності робітничого класу в Галичині багато з них (і навіть великою мірою й І. Франко) головною рушійною силою вважають не революційний пролетаріат, а селянство.

Усе це повністю стосується і В. Гнатюка, який у цей період, на початку своєї фольклористичної діяльності, поняття «народ» ототожнював з поняттям «селянство», яке становило основну масу населення не тільки в Галичині, а й на всій Україні. Проте селянство, народ ніколи не сприймалися ним в ідеалістично-романтичному дусі як однорідна маса, в середовищі якої (і тільки там) живуть поетичні традиції, фольклор як категорія позакласова. Добре знаючи нужденне життя українського селянства, експлуатацію ігноблення трудящих, В. Гнатюк уже в праці «Руські оселі в Бачці» (1898) говорить про класове розшарування в українському селі, де «економічно сильніші використовують економічно слабших»³, звертає увагу на страйки сільськогосподарських робітників. Він заявляє, що не покладає надії на буржуазну інтелігенцію, а вірить лише в народ, коренем якого вважає «темного сільського хлібороба», який підніметься, коли зміняться соціально-економічні відносини⁴.

Під народною творчістю В. Гнатюк у цей період розуміє виключно фольклор, творцем і носієм якого є бідніше селянство. У кінці 900-х років на початку XX ст. з розвитком капіталістичних відносин і революційного робітничого руху в поняття народної творчості він починає включати і «фабричні пісні» — продукт творчості робітничого класу, а в період першої світової війни активно збирає солдатський фольклор, проіннятий антиімперіалістичними мотивами і настроями⁵. Тим самим В. Гнатюк поступово підходить до розуміння фольклору як творчості не тільки селянства, а всього трудового народу.

Таке розуміння народу і його творчості ставило В. Гнатюка з методологічного боку на голову вище цілого ряду відомих буржуазних дослідників, які вважали фольклор позакласовим мистецтвом.

³ «Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі — ЗНТШ), т. XXII, стор. 21.

⁴ В. Гнатюк, Відродження угорських русинів, газ. «Буковина», ч. 151, 1907 р.

⁵ Відділ фондів Інституту МФЕ АН УРСР, ф. 28, од. зб. 83, 233—239, 244—248, 266—271, 273—275.

Тоді як ліберальне народництво кінця XIX — початку XX ст., затушовуючи «солодєнькими фразами класове розчленування сучасного суспільства»⁶, ідеалізовано селянську общину, вбачаючи в кожному селянинові своєрідну романтичну фігуру, носія містичного «общинного духу», В. Гнатюк відкидає ідеалістично-романтичний погляд на народ та його поезію як продукт патріархального укладу селянського життя⁷.

Розшарування селянства, посилення буржуазного впливу на його творчість безумовно негативно відбилася на творенні та побутуванні традиційного фольклору. У зв'язку з цим у буржуазній фольклористиці дедалі частіше почала проводитися думка про псування і загибель народної творчості.

Починаючи з Павловського ряд фольклористів вважав, що «золотий вік» народної поезії відійшов у минуле. О. Пипін, Д. Мордовець зв'язували загибель народнопоетичної творчості з руйнуванням старого українського побуту як основи народної творчості та впливом «нового політичного елемента у вигляді російського військового і цивільного управління російської школи, мови і звичаїв»⁸. Українську пісню, на думку Д. Мордовця, «випирає» російська⁹. У 1893 р. М. Драгоманов у статті «Псування українських народних пісень» висловив думку про те, що українська народна пісня руйнується під впливом нових російських пісень з робітничого і взагалі з міського середовища, охарактеризованих ним як «гідке болото», що насувається і на традиційний великоруський фольклор. Думка буржуазних фольклористів про вмирання народної творчості була тісно зв'язана і з їх поглядом на художню природу фольклору, який вони вважали продуктом і пережитком минулих епох.

У своїй відповіді М. Сумцову з приводу походження коломийки В. Гнатюк висуває думку про народну творчість як безперервний процес. У народній поезії, говорить він, немає ніколи застою, «народ — то не одиниця, що мучиться, вичерпується; він живе все повним життям, а що те життя об'являється в різних формах, між іншим і в поезії, то й поезія не може виказувати застою. Застій в народній поезії показував би, що й сам народ загибає, та сього ми не добачуємо в себе; навпаки, можна зазначити, що наш народ поступає щораз вище і розвивається чимраз сильніше»¹⁰.

Великою історичною заслугою І. Франка і В. Гнатюка перед вітчизняною наукою є те, що вони з революційно-демократичних позицій дали рішучу відсіч буржуазним теоріям про загибель народної творчості. Глибока віра в народ, у дедалі зростаючу його роль в історичних подіях дали їм можливість сміливо глянути правді в очі. Так, до ряду пісень і навіть цілих поетичних жанрів народ з плином часу звертається все рідше і менше, і вони поступово відходять в історію. Зате нові умови життя викликають і нові пісні, які обслуговують актуальні інтереси народу. «Очевидно, — писав В. Гнатюк, — що деякі пісні забуваються, виходять із народного репертуару і пропадають раз на все для науки, але се природна їх конечність, яка повторюється не лише в нас, але у всіх народів, і не лише з піснями, але з усіма витворами людського духу і думки. Та по них не лишається порожній, не заповнений нічим простір, але творяться нові пісні, йдуть в обіг, вигладжуються і ошліфовуються і стають нарешті такими, що не мають чого стидатися своїх попередників»¹¹.

⁶ В. І. Ленін, Твори, вид. 4-е, т. 2, стор. 419—420.

⁷ Див. ред. В. Гнатюка на статтю М. Коробки «Восточная Волянь», ЗНТШ, т. XIV, стор. 31.

⁸ А. Пыпин, История русской этнографии, т. III, СПб., 1891; стор. 141.

⁹ Д. Мордовцев, Под небом Украины, журн. «Исторический вестник», 1884, кн. XII.

¹⁰ «Етнографічний збірник», т. XVII, стор. XVII.

¹¹ ЗНТШ, т. LXXV, стор. 207.

Тематика і активність народної творчості перебуває у прямому зв'язку зі змістом і вагою тих історичних подій, які відбуваються в суспільстві. Отже, як і В. Белінський, В. Гнатюк вважав, що зміст народної поезії визначається змістом народного життя та підносить роль народної творчості у пізнанні соціально-економічних умов життя трудящих. Тому головну свою увагу він звертає на ті твори, «що зв'язані дуже сильно з життям народу, що пояснюють нам його історію, що знайомлять нас з його поглядами суспільними, громадськими і політичними»¹². Аналізуючи численні твори про народних месників у своїй праці «Словацький опришок Яношік в народній поезії» (1899), В. Гнатюк вказує на відображення в них реальних подій антифеодальної боротьби селянства.

Подібно до М. Горького, який заповідав «берегти стару російську пісню», бо «російська пісня — російська історія», В. Гнатюк закликає записувати фольклорні твори, які відслужили уже свій вік, але залишилися живим свідченням історії народного життя. Так, він пропонує організувати спеціальну експедицію для розшукування кобзарів і лірників, які ще пам'ятають народні думи¹³, закликає до збирання матеріалів про купальський обряд¹⁴, вказує на важливість запису оповідань про тютюрників як сторінку з народного життя, сліди якої незабаром зітруться зовсім¹⁵. Проте заклик В. Гнатюка записувати зникаючі твори та обряди не означав аж ніяк спроби їх гальванізації, штучного культивування в нових історичних умовах. Він підтримує В. Кузьмінського, який у статті «О современной народной песне» (1902) виступив проти подібних спроб П. Богатирьова.

В. Гнатюк розумів фольклор не як пережиток старовини, не як мертву, застиглу й механічно відтворювану традицію минулого, а як живий процес, що відбувається в рамках народного колективу. Він не тільки вказує на практичну невичерпність народної творчості та безперервність процесу її розвитку, а й відзначає закономірний зв'язок між новими подіями і появою нових творів, які відбивають нові ідеї, висунуті життям. У рецензії на статтю К. Кузьмінського «О современной народной песне» В. Гнатюк зазначає, що автор її незалежно від нього прийшов до тих самих висновків про сучасну російську пісню, що й він про українську. Він підтримує К. Кузьмінського, який критикує людей, що відкидають новий, робітничий фольклор. Нові пісні, каже В. Гнатюк, в тому числі й фабричні, не такі погані, як це здається на перший погляд; більше того, деякі з них не поступаються красою старим¹⁶.

На доказ того, що піснетворчість, любов до народної пісні не чужа робітничому класові, якого, на думку деяких буржуазних фольклористів, цілком zdeградувала і розбстила капіталістична цивілізація, місто, В. Гнатюк наводить у статті «Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності» свідчення «Харьковских губернских ведомостей». У замітці, підписаній Л. С., автор запевняє, що «українська пісня панує серед фабричних коминів, клубів чорного диму та різких свистків. Знайомі робітники дали йому відомості про те, що у їх співається, і перше місце між робітницькими піснями займають пісні українські, до того ж зовсім не попсовані, гарні змістом і формою [. . .] Л. С. цілком певен, що народна пісня не вимре ні від впливу великих міст, ні фабрики та заводи не можуть знищити потягу до своєрідної творчості серед народу» (ЗНТШ, т. L, стор. 8—9).

Підтримка В. Гнатюком російської народної поезії мала на той час велике принципиальне значення, оскільки цим самим не тільки заперечувалося ігнорування її буржуазною фольклористикою, а давалася відсіч ідеалістич-

¹² ЗНТШ, т. XXVI, стор. 43—44.

¹³ ЗНТШ, т. LV, стор. 37.

¹⁴ ЗНТШ, т. XXXVIII, стор. 49, т. LXII, стор. 11.

¹⁵ ЗНТШ, т. CXXII, стор. 169.

¹⁶ ЗНТШ, т. LV, стор. 38—39.

тичним поглядом ліберальних народників кінця ХІХ — початку ХХ ст. Останні, розглядаючи робітничий клас як підсобну силу селянства, не бачили якісної відмінності пролетарської культури від селянської. З цих позицій робітничу поезію вони розглядали як зіпсовану руйнівним духом «фабричної» естетики народну поезію.

Провідними мотивами нової народної поезії є ті, вказує В. Гнатюк, які «інтересують як-небудь сучасного члена нашої суспільності в найнижчій і найбільше пригнобленій верстві». У статті «Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності» говорить про те, що в емігрантських піснях головними мотивами виступає економічний та політично-національний гніт, вони «оброблені найширше і нав'язні наскрізь ненавистю до гнобителів». Другу групу новотворів становлять гуцульські пісні, найважливішими мотивами яких є «економічні відносини і то надзвичайно прикрі». Отже, В. Гнатюка цікавить насамперед соціальний зміст нових творів.

Про те, яке велике значення надавав дослідник новотворам як відображенню нових історичних подій з позиції народних мас, свідчать його численні публікації та увага до збирання таких творів¹⁷.

При розгляді питання про загальний «занепад» народної творчості особливо чітко проявився соціологічний підхід В. Гнатюка до вивчення культури і побуту народу. Як правильно зазначає В. Петров, «питання про пісенні новотвори, про нову соціальну тематику еміграційних пісень було для нього значною мірою питанням про причини еміграції, про соціальні та економічні відносини, як вони наприкінці ХІХ ст. в Галичині склалися»¹⁸. Проте ця характеристика є неповною. Публікуючи широко емігрантський фольклор, В. Гнатюк переслідував ще й іншу мету — показати бідівання трудящих за океаном, в країні буржуазної «свободи» — Сполучених Штатах Америки — і цим самим допомогти розв'язати ілюзії про нібито краще життя там в людей, які шукали долі в чужих країнах. Об'єктивно цим самим трудовий народ наштотхувався на думку про шукання інших шляхів для поліпшення свого життя на батьківщині. Так само і публікації «воєнних пісень» сприяли викриттю антинародної, імперіалістичної суті першої світової війни, що видавалася національною буржуазією за захист вітчизни. Особливо яскраво бачимо ми це в опублікованому В. Гнатюком «Солдатському отченаші», який він характеризує як вияв непримиренних класових суперечностей між солдатами і офіцерами російської армії, що «закінчилися більшовизмом»¹⁹.

Головним питанням, яке цікавить В. Гнатюка при розгляді фольклору про опришків, є соціальна основа цього селянського антифеодалного руху. Історико-політичний підхід до аналізу широкого етнографічно-фольклорного матеріалу приводить дослідника до такого висновку: «Соціальні відношення гнали селян в опришки. Невиносний гніт, якого зазнавав народ з боку панів, кривди, які приходилося йому не раз терпіти, цілковита за-

¹⁷ Див., наприклад: «Етнографічний збірник», т. V (пісні про еміграцію в Бразилію); ЗНТШ, т. XXII (записи пісень з Бачки); «Літературно-науковий вісник», 1905, т. XIV, кн. V («Нові народні пісні»); газ. «Українське слово», № 30, 11 вересня 1915 р. («Народна муза»); газ. «Свобода», № 43, 21 жовтня 1916 р. («Народні воєнні пісні»); «Календарик для українських січових стрільців-українців на 1917 р.», Відень, 1916 (стаття В. Гнатюка «Війна і народна поезія» з додатком нових записів воєнних пісень); «Відділ фондів Інституту МФЕ АН УРСР, ф. 28—3, од. зб. 83 («Ой чи воля...» та ін.); од. зб. 172 («Пісні про сесію студентів із Львівського університету» та ін.); од. зб. 200 (пісня про тяжке життя емігрантів в Америці); од. зб. 201 («В селі Чернихіві сталася подія»); од. зб. 233 («Воєнна думка Івана Збитковського» та інші твори про першу світову війну); од. зб. 237 («Воєнна пісня»); од. зб. 239, 244—248, 266—271, 273—275 (твори про першу світову війну); од. зб. 491 («Пісня про хлопську бід, або через що йдуть до Канади»).

¹⁸ В. Петров, Акад. Володимир Гнатюк у своїх фольклорних студіях, «Записки історично-філологічного відділу УАН», 1927, кн. X, стор. 243.

¹⁹ В. Гнатюк, З російської воєнної поезії, ЗНТШ, т. CXXVIII, стор. 220.

лежність від панів, що мали над селянством право життя і смерті, зневага і погорда, з якою відноситься до селянства кожний хоч трошки підшитий «паном», споневіряння селянства, яке стояло на рівні з худобою в очах панів, нагаї за найменшу провину, а часто й без провини, секатури з боку всяких панських посіпак, всякі нелюдські привілеї панів, як пр. *jus gr̄itae postis* і інші — ото ж були причини, що мусли огірчувати кожного, хто хоч трошки думав, напувати його горечкою та змушувати глядати пімсти і відплати в опришках, коли де-інде не можна було її найти»²⁰.

«Найславнішого руського опришка» Довбуша В. Гнатюк на підставі народної поезії малює з гарячою симпатією як відважну і мудру людину, народного месника. Аналізуючи засоби художньої типізації в опришківському фольклорі, В. Гнатюк підкреслює її соціальну суть: Яношік — образ ідеальний, «в ньому зібрані усі прикмети, що вважаються між народом за найпопулярніші», він борець за народну волю, оточений ореолом героя.

Характеристика В. Гнатюком опришківського фольклору як відображення антифеодальної боротьби селянства, як творчості експлуатованих мас в умовах класово-антагоністичного суспільства, підкреслення соціальної суті народної поезії ще раз підтверджує розуміння ним народної творчості як категорії класової. З усією рішучістю відкидає він хибний погляд, за яким єдиною темою народної поезії начебто є любов²¹, вказує, що народ «слідить дуже уважно всякі політичні випадки, дебатує про них і пояснює, розуміється, все по-своєму. Найліпшим доказом того наші народні пісні та легенди про історичні особи, і то як давніші, так і новіші»²².

Позитивною стороною праці польського фольклориста Я. Свентка «*Zwyczaże i pojęcia prawne ludu nadrabskiego*» В. Гнатюк вважає якраз «заглиблення в усі майже сторони народного життя», зокрема його увагу до політичних інтересів селян²³.

Буржуазна академічна етнографія, вивчаючи побут народу, намагалася відійти від пекучих питань сучасності, від проблеми політичного життя і боротьби трудящих, відривала їх поезію від реальних життєвих умов. Матеріалістичний прогресивний характер досліджень В. Гнатюка проявляється вже в ранніх його роботах, зокрема в етнографічно-фольклористичному нарисі «Руські оселі в Бачці», де словесна творчість проаналізована в найтіснішому зв'язку з життям трудящих як безпосереднє художнє відображення соціальних відносин в українському селі²⁴.

Підкреслюючи реалізм народної творчості та приділяючи велику увагу насамперед її соціальному змістові, В. Гнатюк завжди пам'ятав про її художню природу, про те, що фольклор не є і не може бути фотографічним відображенням подій, хоч увесь арсенал художніх засобів його тісно зв'язаний з реальним життям. Цим самим він далеко пішов уперед у порівнянні з фольклористами міфологічної та історичної шкіл, які, нехтуючи художню природу фольклору, вважали його прямим відбиттям релігійних і міфологічних поглядів первісної людини.

У 1897 р. В. Гнатюк виступає з рецензією на статтю А. Балова «К вопросу о характеристике и значении древних купальных обрядов и игрищ», в якій піддає гострій критиці рецидиву міфологічної теорії О. Афанасьєва. Звернувшись до праці Афанасьєва «Поэтические воззрения славян на

²⁰ В. Гнатюк, Словацький опришок Яношік в народній поезії, ЗНТШ, т. XXXI—XXXII, стор. 2.

²¹ ЗНТШ, т. XXXVIII, стор. 48.

²² ЗНТШ, т. XX, стор. 19.

²³ ЗНТШ, т. XXV, стор. 46.

²⁴ Див., наприклад, оповідання «Здирства над бідними», «Пісні про поділ толоки», «Як стало тяжко жити бідним по розділі толоки», «Поділ толоки і скривдження бідних», «Відносини між багатими і бідними», «Про страйк», ЗНТШ, т. XXII.

природу», з якою полемізує Балов, В. Гнатюк вказує, що вона «стратила нині своє значення, чого й можна було сподіватися по її фантастичних, часто нічим не попертих виводах і теоріях». Всупереч Афанасьєву, Балов дає своє пояснення обряду Купала, але ще більш фантастичне. Якщо Афанасьєв у цьому обряді бачив свято на честь повороту сонця з літа на зиму та завмирання плодотворних сил природи, то Балов вважає якраз навпаки та зв'язує з цим святом міф про весілля сонця з зорею. Відповідно до цього він шукає в звичайному Івасі образ сонця, у дівчині — зорі й т. ін.

В. Гнатюк з неприхованою іронією говорить, що ліричну пісню «Сонце низенько, вечір близенько» Балов зробив би наскрізь міфічною, бо ж і в ній зустрічаються слова «сонце» і «зоря». «Автор, — вказує В. Гнатюк, — любується незвичайно у всяких «сходствах», через те винаходить їх навіть там, де вони не можуть бути. Тому «сходство между купальским и свадебным обрядом» «весьма разительно» у нього; коли ж подібне, то мусить мати і закраску міфічну». «Балов видно не знає, що наша народна поезія любить брати незвичайно много образів і порівнянь з природи, котрі ніяким чином не можна відносити до міфології; доказом того — наші коломийки. Чому до них не сягнув він, та з Івана і Марії, звичайненьких людей, не поробив світила небесні»²⁵.

Подібну ж міфологію й обрядовість добачив М. Коробка при вивченні українських колядок, використовуючи їх для вишукування по світу міфологічної символіки, яка начебто криється за звичайними життєвими фактами, про які говориться в колядках. І знову В. Гнатюк рішуче відкидає ідеалістичні висновки автора, вказуючи, що він «ще більше поплутав і затемнив те, що до його праці було досить ясне. А всьому винна тут обрядовість і міфологія, за якою він гониться всюди і яку хоче найти в кожному слові»²⁶. Разом з тим В. Гнатюк підносить цінність статті В. Данилова «Символика птиц и растений в украинских похоронных причитаниях», за те, що автор «не літає по облаках міфології [...], а тримається сильно ґрунту реальності»²⁷.

В. Гнатюк слідом за Ів. Франком²⁸ виступив з критикою поглядів пізнього О. Веселовського, який з позицій «християнської міфології» намагався надати міфологічного характеру колядці про св. Софію в Києві²⁹.

Критика В. Гнатюком основних положень міфологічної школи, яка відводила релігії роль основної сили, що дала поштовх творчості і покликала до життя міфи про божества, свідчить про розуміння ним антирелігійної природи фольклору.

В. Гнатюк спростовує думку В. Залеського про вплив церковного богослужіння на розвиток народної поезії: «...взагалі народна поезія не стоїть з ним у ніякому зв'язку: навпаки, вона стоїть до нього і до церковної поезії у найбільшій контрасті»³⁰. Слід до цього додати ще відзначення В. Гнатюком вбиваючого народне життя і літературу гніту церкви³¹ та його вказівку на реальну основу антиклерикального характеру народної творчості³².

Близько до міфологічної школи стояли представники філологічного, точніше, етимологічного методу у фольклористиці. Хоч у слов'янській фольклористиці ця теорія і не розвинулась у самостійну школу, проте окремі прояви її зустрічаються в дослідженнях польських та українських етногра-

²⁵ ЗНТШ, т. XX, стор. 40.

²⁶ ЗНТШ, т. LI, стор. 59.

²⁷ ЗНТШ, т. LXXX, стор. 164.

²⁸ Ів. Франко, Студії над українськими народними піснями, ЗНТШ, т. LXXVIII, стор. 108—122.

²⁹ В. Гнатюк, До колядки про св. Софію в Києві, ЗНТШ, т. LXXIX, стор. 155—159.

³⁰ «Етнографічний збірник», т. XVII, стор. XXV—XXVI.

³¹ ЗНТШ, т. LXXX, стор. 227—228.

³² ЗНТШ, т. XCVIII, стор. 148—155.

фів. Певний вплив порівняльної міфології відомого філолога М. Мюллера відчули на собі О. М. Афанасьєв та В. Ф. Міллер.

Зв'язавши проблему міфа з мовою, М. Мюллер створив метод лінгвістичної палеонтології, суть якого зводилася до відшукування нібито збережених у мові свідчень первісного мислення, релігії, цивілізації. Ще до складання окремих народів кожне слово, за М. Мюллером, було в первісній арійській мові міфом, кожне ім'я — образом, кожний іменник — певною особою і кожний прийменник — маленькою драмою.

М. Дикарев у своїх «Заметках по истории народной ботаники» (1899), спираючись на етимологію слів, взятих ним з українських народних пісень, прийшов до надуманих ідеалістичних висновків і відірвав народну поезію від реальних умов життя. Шляхом філологічного порівняння українських слів з іншомовними, головним чином старогрецькими, М. Дикарев встановлює, наприклад, таку залежність: у словах «мак», «маківка», «маковий цвіт» він знаходить символ материнства, колядковий рефрен «святий вечір» зв'язує з богинею вечірньої зорі Афродітою і т. д. Розглядаючи цю працю М. Дикарева, В. Гнатюк зауважує: «В тій праці оперся він головно на етимології слів — і, на мою думку, власне тим причинився до більшого затемнення справи, ніж до її вияснення»³³.

Проти етимологічних вправ, які заводять дослідника від живого життя знов-таки в нетрі міфології стародавнього світу, та проти рецидивів солярної теорії того ж М. Мюллера В. Гнатюк виступив в рецензії на статтю польського етнолога С. Шнайдера «Król wezów». Зіставляючи пояснення слова «Краків» Шнайдером, Матусяком та Петрушевичем, він відкидає їх як штучні³⁴.

У критиці В. Гнатюком ідеалістичних поглядів на народну творчість дуже багато принципіально спільного з поглядами Добролюбова. Заперечуючи теорію праісторичного обміну, В. Гнатюк вказує, що «кожний народ творить у себе безнастанно»³⁵ та що подібні твори можуть виникати незалежно один від одного в різних місцях, оскільки «однакова ситуація викликає однакову [роз]умову працю і наслідком її можуть бути однакові твори»³⁶. Саме тому В. Гнатюк завжди рішуче виступав проти вишукування беззмістовних «запозичень» та «впливів» фольклорних творів одного народу на інший, наverting дослідників до вивчення твору, відомого у різних варіантах серед кількох народів, у тісному зв'язку з національним ґрунтом, з соціально-побутовими умовами, які покликали його до життя і зумовили поширення саме в даному середовищі, в конкретній історичній обстановці. Міцно зв'язуючи вивчення народної творчості з національним ґрунтом, В. Гнатюк залучав до нього широке коло питань соціально-економічного, політичного та культурного життя трудящих.

Вивчення фольклористичної спадщини В. М. Гнатюка дає нам не тільки ключ до розуміння закономірностей життя і розвитку традиційного фольклору як категорії суспільно-історичної, а й допомагає зрозуміти немало питань сучасного процесу народнопоетичної творчості, зокрема одночасного побутування зразків фольклору, які витримали іспит віків, і новостворів, які нерідко ще тільки стоять на порозі народної поезії.

³³ ЗНТШ, т. XXXIX, стор. 27.

³⁴ ЗНТШ, т. СІХ, стор. 210—211.

³⁵ ЗНТШ, т. ХСІ, стор. 185.

³⁶ ЗНТШ, т. LXXV, стор. 205.